

Besputnost kao čovjekova iskonska sudbina

(Damir Barbarić: *Putokazi*, Matica hrvatska, Zagreb, 2018.)

Tomislav Škrbić

Zbirka filozofskih eseja Damira Barbarića sabranih pod naslovom *Putokazi* prva je objavljena knjiga u novoj biblioteci Matice hrvatske *Hic et nunc*. Sudeći kako po tematskoj širini tako i dubini Barbarićevih uvida, knjiga uspostavlja iznimno visoke kriterije za sva buduća izdanja nove Maticine biblioteke. Valja naglasiti da je Barbarić u *Putokazima* uspio zadržati navlastitu pojmovnu strogost, kojom su prožeti njegovi mnogobrojni članci i knjige, premda se upustio u »slobodniju« esejističku formu pisanja. Stoga se može reći da je Barbarić, gledano iz književno-formalnog aspekta, u *Putokazima* postigao pravu mjeru između tzv. umjetničko-intuitivnog odnosno »slikovnog mišljenja« i tzv. teoretsko-diskurzivnog odnosno »pojmovnog mišljenja«. Osebjuna pristupačnost, tj. esejistička jasnoća i razumljivost autorovih tekstova nije dakle svrha samoj sebi, već poticaj i naputak za otkrivanje dubljih tekstualnih slojeva koji sadržavaju, preciznije kazano, upućuju na obilje pretpostavki i teza iz filozofske (metafizičke) predaje.

Cijela ova knjiga, po svemu sudeći, stoji u sjeni misli o čovjekovoj usudnoj otvorenosti spram onog besputnog i stvaralačkoj upućenosti na ono buduće, kao »iskonskoj slobodi života«; jer čovjek je, kako Barbarić u *Riječi unaprijed* izriješkom konstatira, »prema svojoj biti i sudbini prije svega neumoran putnik kroz neizmjerano i nesagledivo vrijeme povijesti«. Tako se i Barbarićevo misaono putovanje kroz besputnosti *onoga biti* može odrediti ne samo kao iskušavanje i izlaganje nekih bitnih mogućnosti čovjeka, nego i kao svojevrsni »nenametljiv i blag« nagovor na filozofiranje.

Imajući u vidu prethodno naznačenu Barbarićevu intenciju, eseji u knjizi *Putokazi* mogli bi se, krajnje uvjetno, razdijeliti u sljedeće tematske skupine: znanost/tehnika, filozofija, kultura, ljudsko zajedništvo/

Damir Barbarić
PUTOKAZI

MATICA HRVATSKA

jezik, umjetnost i religija. Dočim u eseju *Riječ u prilog romantici* Barbarić, zapravo, izlaže početnu misao o čovjeku kao konačnom biću koje je, zbog »ovisnosti« o onom beskonačnom i besputnom, presudno određeno slobodom kao »čežnjom za domom budućnosti«.

U eseju *Riječ u prilog romantici* Barbarić pokušava ukazati na neprijerenost prigovora koji su upućivani romantici. Štoviše, prigovori se prema Barbariću, povijesno gledano, tiču prvenstveno njemačke rane romantike. Po Barbarićevu uvidu, cjelokupno bi se osporavanje romantike moglo svesti na tri osnovna prigovora.

Prema tim prigovorima romantika: dovodi, na pozadini Fichteova apsolutiziranja produktivnog ja, subjektivnost u najveću krajnost; ne razlikuje zbilju od puko mogućeg, što je posljedica ontologijskog »omaložavanja« pojedinačnih bića i estetiziranja života, a to je posljedica ironiziranja onog objektivnog, zbiljskog, odnosno postavljanja umjetnosti na mjesto života. Svi prigovori, dakako, imaju podrijetlo u Hegelovoj filozofiji. No ironija kao ono bivstveno romantike prema Barbariću nije tek prazna sujetnost romantičnog subjekta, nego mogućnost za samonadilaženje ili samoograničavanje subjektivnosti.

Naspram uobičajenih mnijenja o romantici, po kojima je smisao romantike u samovoljnom odvratanju od svijeta, može se reći da roman-

tika zapravo ne odvrća već pokazuje skrivenu beskonačnost u samim stvarima svijeta. Takvo poimanje romantike, po Barbarićevom mišljenju, može pomoći pri kritičkom propitivanju kako mehanicističkog shvaćanja prirode tako i racionalističkog shvaćanja duše, ali i kao podsjetnik na predodžbu u kojoj je umjetnost cjelovito, u sebi samoj organski raščlanjeno, biće odnosno »osjetilna pojava i objava« beskonačnog. Barbarić stoga, u skladu sa svojim shvaćenjem bivstva čovjeka, zaključuje: »Možda bi upravo u toj čudnovatoj čežnji za domom budućnosti trebalo spoznati pravo nasljeđe romantike, ono koje i nas obvezuje«. Ovdje treba samo napomenuti da je filozofski motiv samonadilaženja i unutarnjeg preobražavanja prisutan i kod nekih od najvažnijih mislilaca u povijesti zapadne filozofije, primjerice F. Nietzschea ili M. Heideggera, spram kojih se Barbarić i odnosi na način produktivnoga misaonog dijaloga.

U esejima koji se bave problematikom znanosti i tehnike (*Znanost u službi globaliziranog tržišta, Tehnika kao izazov, Što s humanističkim znanostima?*) Barbarić nastoji izložiti bit moderne znanosti, posebice humanističkih znanosti, kao i bit tehnike, odnosno smisao sklopa znanosti i tehnike. Moderna je znanost, u razlici spram »klasičnog« (antičkog) shvaćanja teorije kao čistog motrenja bića, »postala nekom vrstom transcendentalnog proizvođenja bića kao predmetnosti«, a to je prema Barbariću samo potvrda njezina tehničkog podrijetla. Štoviše, moderna znanost po Barbarićevu mišljenju i nije drugo doli »glavna pogonska snaga svjetskoga tržišta«, pa je stoga suvišan svaki govor o znanju koje ima svrhu u samome sebi. Procesu unificiranja znanosti, tj. podvrgavanja metodologiji prirodnih znanosti, podliježu čak i tzv. humanističke znanosti, i to usprkos pokušaju uspostave vlastite metodologije pomoću filozofijske hermeneutike Hansa-Georga Gadamera.

Prirodnoznanstvena je metoda – zasnovana na »načelu apstrakcije« i općoj provjerljivosti putem eksperimenta – dakle, način na koji dolazi do »sjedinenja« svih znanosti. Nadalje, svijetu koji počiva na znanosti kao jedini oblik zajedništva odgovara nepovijesno, bezavičajno »globalno društvo« u kojemu su humanističke znanosti tek kompenzacija »vlastite apstraktne nepovijesnosti«. Krajnje očitovanje apstraktnosti nepovijesnoga globalnog društva je predmetna »sveprisutnost«, odnosno *istodobna prisutnost svega* kao »konačno povijesno ostvarenje drevnog ideala zapadnjačke metafizike«. No, mogućnost za očuvanje fenomena kao što su jezik, umjetnost ili povijest pojedinoga naroda, a s obzirom na proces

unificiranja i internacionalizacije humanističkih znanosti, Barbarić vidi upravo u primjerenom uporabi materinskog jezika kao svojevrsne svjetotvorne moći, ali i u produktivnom prisvajanju metodoloških načela filozofijske hermeneutike.

Međutim, novovjekovna prirodna znanost je prema Barbariću zapravo »primjena biti tehnike«, odnosno »tehnika tog znanosti prethodi i ontološki i povijesno«. Tehnika naime prethodno već u znanstvenom spoznavanju opredmećeno biće prevodi u stanje »zalihe« i »ispostavljivo-
sti«. Drugačije kazano, tehnika se u osnovi tiče bitka a ne bića, jer je ona zapravo »sudbinsko zbivanje povijesti koje bitno nadilazi čovjeka«. Bit tehnike Barbarić, u produktivnom dijalogu s M. Heideggerom, određuje kao postav, »stavlje« (*Gestell*), tj. kao »zalihu« i »ispostavljanje«. Dočim je bit *stavlja* »izazivanje« kojim se biće prisiljava da bude nešto drugo od onoga što jest, preciznije kazano putem kojeg je biće »prinudeno služiti totalnom procesu proizvodnja i trošenja«. Barbarić u konačnici bit »stavlja« ili »izazivanja« podvodi pod pojam »opasnosti« koja se očituje kao »univerzalna zamjenjivost svega svačim«, i to u beskonačnom procesu proizvodnje i potrošnje. Određujući modernu znanost kao sredstvo tehnike, a tehniku kao prvenstveno čovjekov odnos spram cjeline bića te potom i kao usudnu volju za proširenjem čovjekove moći racionaliteta (razuma) na totalitet prirodnog i ljudskog svijeta, za Barbarića je uvid u bit tehnike ujedno i izazov ili priprema za moguće – iz besputnosti mišljenja – nadilaženje krajnje otuđenosti kako bića prirode i čovjeka tako i svijeta u cjelini.

U esejima koji kruže oko pojma filozofije (*Filozofija i Matica hrvatska, Riznica filozofskih postignuća, Citati Timeja*), Barbarić pokušava opisati smisao filozofije i filozofiranja, kao i odnos filozofije i kulture. S obzirom na to da filozofija nema vlastiti predmet, ona se treba baviti »cjelinom svega što jest i što može biti«. Filozofija nije znanost već prvenstveno »strast neprekidnog pitanja i traženja«, te je stoga »buditeljica znanosti i cjelokupnog života«. Ukoliko je filozofija buditeljica života, utoliko je i Matica hrvatska u »omeđenom nacionalnom obzorju isto ono što je filozofija u općenitosti«, tj. »buditeljica, poticateljica i njegovateljica života«. Imajući u vidu uklopljenost filozofije u duhovni identitet i odnosnu kulturu neke nacije, Barbarić konstatira da su za kontinuirani napredak filozofije neophodne kako temeljne edicije ili »školsko-udžbeničko-priručnička literatura« (npr. *Filozofski leksikon*) tako i prijevo-

di klasičnih filozofskih tekstova (npr. Platonova *Timeja*, Heraklitovih fragmenata i dr.). Važnost, primjerice, jednoga opsežnog i temeljitog filozofskog leksikona za nacionalnu kulturu sastoji se u tome što takvo izdanje, kao »riznica filozofskih postignuća«, daje »jasno određeno i usustavljeno pojmovlje« kojim se služe (humanističke) znanosti, pa time postaje svojevrsni oslonac za pravilno mišljenje, govorenje i pisanje.

Neophodnost pak prevođenja klasičnih filozofijskih tekstova počiva prema Barbariću, s jedne strane, na tome što se ključna mjesta pravog filozofijskog djela »uopće ne mogu razumjeti ako ih se ne prevedu«, dok se, s druge strane, samo u prevođenju »doista intenzivno otvaraju dubine vlastita materinskog jezika«. Tako je i Barbarićeva filozofska intencija za prevođenje Platonova *Timeja* proizašla prvenstveno iz uvida u bitnu nedostatnost dosadanih metafizičkih objašnjenja pojmova kao što su prostor, vrijeme, kretanje itd. Stoga je upravo *Timej* takvo djelo koje nas može podučiti, »kako doista drukčije iskusiti i razumjeti cjelinu bitka i života«. U skladu s određenjem filozofije kao mišljenja »cjeline svega što jest i što može biti« i odredbom čovjeka kao nebeske biljke, *Timej* nas zapravo upućuje na misao da su čovjek, ljudske zajednice i čovječanstvo samo »momenti cjelovita kozmičkog i božanskog sklopa, nečujne ali mišljenjem dokučive skladbe svijeta«.

Tekstovi u kojima je središnja tema fenomen kulture (*Matica hrvatska u europskom obzoru, Što je kultura, Što znači čitati?*) odražavaju Barbarićeva shvaćanja kulture i kulturnih ustanova. Kultura je, prema Barbariću, »skrb za sam temelj smisljena života«, i to kako pojedinca tako i ljudske zajednice, dok sama *smislenost življenja* proizlazi iz razlikovanja »pukog života« i »dobrog života«. Dobro življenje nije drugo doli stalno učenje kao »izgradnja i oblikovanje sama sebe i narodne i društvene zajednice«, odnosno, to je kultura kao slobodno duhovno stvaranje ne samo konkretnih djela uma i srca, već prvenstveno »vidokruga i obzora smisla« koji prethode tzv. stvarnom životu. Kultura kao »okružje slobodna duhovnog stvaranja« istinski se očituje u djelima ili djelovanjima umjetnosti, religije i filozofije. Kao što je bitstvo kulture skrb oko smislenoga života a ne zabava, spektakl i tomu slično, tako se i zadaća Matice hrvatske kao jedne od najvažnijih kulturnih ustanova sastoji, kako je već napomenuto, u buđenju, poticanju i njegovanju smislenog života.

Polazeći od razlikovanja baštinsko-antikvarne i djelatno-stvaralačke kulture, koju je uočio i F. Nietzsche u svojem spisu *O koristi i štetnosti*

historije za život, Barbarić naglašava da čuvanje nacionalne baštine uvijek mora biti u »službi buđenja strastvenih čežnji i nada bremenitih budućnošću«, jer je naime pasivni, puko antikvarni odnos spram prošlosti »svagda više ili manje ograničen«. Stoga je Matica hrvatska, kao skrbnik nacionalne kulture, ne samo čuvateljica »duha domovine« već i djelatna sudionica kako u izgradnji kulturno-društvene suvremenosti tako i u poticanju na – kroz »javno širenje spoznaje i znanja« – stvaralačko oblikovanje budućnosti. Kultura, dakle, počiva na unutrašnjoj svezi stvaralaštva i »bitnog učenja« iz čega proizlazi dobar ili smislen život. Bitno ili pravo učenje implicira mogućnost preobrazbe, obnove sama sebe, ali i objektivaciju tako preobraženog sebstva u djelo ili čin. Usput kazano, prisutnost sposobnosti za *bitno učenje* razdvaja povijesno važne od povijesno nevažnih nacija i kultura.

S obzirom na neupitnu povezanost kulture i književnosti, prema Barbariću upravo umijeće istinskog čitanja ima presudnu važnost za mogućnost unutarnje promjene pojedinca. Istinsko je čitanje, za razliku od prividnog čitanja kao »gotovo mehaničkog brojanja, zbrajanja i pribrajanja slova u riječi«, sabiranje na sama sebe odnosno svoju bit i »na ono bitno u svemu« koje se nalazi prvenstveno u vrijednoj klasičnoj literaturi. Prividno, »mehaničko« čitanje zadržava se na površini teksta te nikad ne dopire u »dubinu smisla teksta«, dočim je pravo čitanje istodobno i tumačenje ili »mučno hrvanje« s dinamičkim tkanjem riječi i smisla. Istinsko čitanje istovjetno je dakle s pravim učenjem, jer je ono takvo zbivanje u kojemu dolazi do »korjenite promjene našega najdubljeg sebstva«. Stoga su Barbarićevi eseji o kulturi, također, prožeti mislima o čovjekovu misaono-stvaralačkom odnošaju spram onog besputnog, tj. nepoznatog, otvorenog, istinski novog, tuđeg, kao i filozofskim motivima samonadilaženja subjektivnosti i unutarnje preobrazbe.

U esejima koji propituju smisao ljudskog zajedništva i jezika (*Ideja Europe, Na izvoru demokracije, Jezik i domovina*) Barbarić pokušava pridodati nova značenja pojmovima nacije, demokracije i domovine. Pojmu nacije Barbarić pristupa preko pitanja o biti Europe. Pritom se početno oslanja na stavove P. Valérija o grčko-romansko-kršćanskom značaju Europe, koje potom odlučno dovodi u pitanje. Jer ono grčko već je odavno temeljito preinačeno, ono rimsko-imperijalno se preobrazilo u grabežljive partikularne nacionalizme, a ono kršćansko je rascijepljeno u više konfesija. Nedostatnost »kulturno-političkog« određenja Euro-

pe kod Barbarića izaziva skepsu spram suvremene političke filozofije koja je utemeljena na idejama ljudskog individuuma kao »atomiziranog subjekta« i ljudskog zajedništva kao »apstraktne, mehaničke i nepovijesne konstrukcije«. Suvremena politička filozofija, prema Barbariću, nije sposobna priznati pravo naciji i povijesnoj tradiciji, pa se stoga poziva na pjesnika H. v. Hofmannsthala i njegovo pozitivno određenje nacije i tradicije.

Hofmannsthal, međutim, zagovara »duhovni pojam nacije« jer promišlja mogućnost takvog pojma nacije koji uključuje *plemenitost*, što znači da isključuje ono imperijalno, tj. beskonačnu volju za »maksimumom moći i ekspanzije«. Pojam nacije se kod Hofmannsthala ispunjava u jeziku kao »duhovnom prostoru nacije« konstruiranom od strane duhovnika odnosno pjesnika, kao što i *istinska domovina* prema Barbariću nije drugo doli »duhovni prostor otvoren materinskim jezikom«. Štoviše, svaka se stvar i zbivanje u svijetu »upravo jezičnim imenovanjem tek uopće pojavljuju«. Drugim riječima, jezik je proces, živa djelatnost »proizvodnje svijeta i svjetskih bića« i to uvijek kao »određeni, posebni i samosvojni« jezik. Pjesnici dakle proizvode lijepo, tj. ono »odmjereno i uređeno«, te time, naspram »bezmjernog kaosa totalnog društva«, stvaralački zasnivaju domovinu kao duhovni prostor nacije ali i europske duhovne baštine. Tako je, prema Barbariću, upravo pojam *mjere* ono važno i vrijedno u Hofmannsthalovom mišljenju, jer implicira mogućnost drugačijeg razumijevanja biti Europe i ljudskog zajedništva.

Polazeći od činjenice nepostojanja nekog čvrstog smisla i značenja modernog pojma demokracije, Barbarić neizravno konstatira da je osnovna karakteristika predstavničke demokracije zapravo služenje beskonačnom uvećanju ekonomske moći. Poradi dodatnog rasvjetljavanja fenomena moderne demokracije Barbarić nastoji izložiti bit demokracije u antičkoj, arhajskoj Grčkoj, i to u osloncu na primjerice Solonove zakonodavne postavke. No, prethodno valja istaknuti da su nepoznavanje individualne slobode i opasnost od demagogije zbog neposrednoga odlučivanja, kao osnovni prigovori »početnoj grčkoj demokraciji«, prema Barbariću zapravo neuvjerljivi, jer pojam slobode i prava individuuma nastaje tek u helenizmu, dok je jači utjecaj demagogije prisutan tek u klasično grčko doba. Barbarić dakle dolazi do spoznaje da je smisao Solonovih zakonskih reformi u obuzdavanju iskonske »beskonačne žudnje za neprestanim uvećanjem bogatstva«, a ne puka, kvantitativna

jednakost u imetku. Riječ je o »valjanoj uzakonjenosti« (*eunomia*) koja pretpostavlja pravdu kao jednakost pred zakonom. S druge strane, iz jednakosti pred zakonom proizlazi i jednakost prava na slobodni govor o zajedničkim stvarima na prostoru *agore*, kao i čast (*time*) koju je antički Grk stjecao svojim istupanjem i javnim govorom. Stoga su jednakost i sloboda, »bili glavni i najvažniji temelji demokracije već u njezinim antičkim počecima«.

Treba imati u vidu da jednakost kao opća ujednačenost nikad nije bila zbiljnost *polisa*, kao što niti sloboda za antičke Grke nije »neovisnost apstraktno shvaćene ljudske osobe« već živo jedinstvo pojedinca i *polis*a, »kao slobodom ustrojena zajednica života«, tj. živo jedinstvo *ethosa* i *nomosa*. Barbarić u konačnici bit grčke demokracije shvaća kao »zajedništvo u slobodnoj otvorenosti povijesti«, odnosno kao osebujno političko djelovanje čija je svrha »ništa drugo do upravo sâmo to političko djelovanje«. Tako shvaćena demokracija može, čini se, poslužiti ne samo kao svojevrсна opomena današnjici već i kao naputak za moguće pretpostavljanje biti moderne demokracije. Dakako, pojmovni sklopovi kao što su »materinski jezik kao proizvođenje svijeta i bića« i »živa prisutnost u slobodnoj otvorenosti povijesti« zapravo su inačice Barbarićeve osnovne misli o čovjeku kao slobodnom, duhovno-stvaralačkom i konačnom biću koje je bitno određeno besputnošću mišljenja.

Fenomen umjetnosti, posebice odnos glazbe i arhitekture, Barbarić izričito razmatra u dva eseja (*Grad kao umjetničko djelo, Arhitektura kao okamenjena glazba*). Pri tome polazi od misli o glazbi i arhitekturi kao »kozmičkim umjetnostima«, čije zajedništvo počiva na nauku o proporcijama. Mogućnosti arhitekture odnosno graditeljstva prema Barbariću proizlaze iz obitavanja kao »temeljne crte čovjekova bitka«, a obitavati znači »kao smrtnik boraviti na zemlji«. Čovjek-graditelj obitava tako što proizvodi građevine i time stječe svijest o slobodi kao »svojoj najdubljoj biti«. U osnovi graditeljstva je odnos spram prostora kao onog »po sebi i izvorno posve otvorenog i bezgraničnog«. Omeđivanjem i raščlanjivanjem onog bezgraničnog i otvorenog prostor postaje *mjesto, kraj*, tj. grad kao »ograđeno mjesto«. Bitna je značajka prostora to da je »gibljiv«, »dinamičan«, odnosno »uvijek uzgiban i u punom smislu riječi živ«. U svakom je gradu prostor uređen na poseban, njemu svojstveni način, a to čini njegov »ugodač« kao »uzajamno djelovanje« stanovnika i gradskog prostora. U određenju grada kao umjetničkog djela koje sjedinjuje

»božansko s ljudskim«, »žive s umrlima«, može se prepoznati i bliskost Barbarićeva poimanja umjetnosti s M. Heideggerovim promišljanjima smisla umjetnosti i umjetničkog djela u, primjerice, tekstu *Izvor umjetničkog djela* (koji je, usput kazano, Barbarić i preveo na hrvatski jezik).

Srodnost pak glazbe i arhitekture, odnosno utemeljenje umjetnosti u kozmičkoj harmoniji svijeta, Barbarić pokušava dočarati upravo na primjeru Venecije kao »same ideje grada«. Muzikalni aspekt Venecije prema Barbariću se sastoji u njezinom »bezglasnom skladu«, odnosno »harmoniji arhitekture«, »ritmu prostornih odnosa« i neponovljivom ugođaju »lakoće i uzdignutosti«. Barbarić stoga primjećuje, pozivajući se pritom na F.W.J. Schellinga, kako se arhitektura »glazbi sasvim približava time što lijepa građevina uistinu nije drugo do okom doživljavana glazba«. Drugim riječima, arhitektura je, zapravo, »okamenjena glazba«. Prema Barbariću je, nadalje, *proporcija* (razmjerje) ono što povezuje ne samo glazbu i arhitekturu, nego i slikarstvo, kiparstvo i pjesništvo; dok se sam nauk o proporcijama može svesti na misao *harmonije svijeta* kao »možda najstariju i najvažniju od svih ljudskih temeljnih misli«, koja je poznata već i pitagorcima, a u punom se sjaju pojavljuje npr. u Platonu *Timeju*.

Ako su pojedinačne umjetnosti samo »različiti vidovi pojavljivanja umjetnosti kao takve« (primjerice umjetnosti kao »osjetilne objave beskonačnog«), onda su ritam, melodija i harmonija »prve i najčistije forme gibanja u cjelini svega«. Zbog pridavanja znatne važnosti onom *formalno-dinamičkomu* umjetničkom fenomenu, Barbarićev pristup umjetnosti možemo dakle označiti, a da pritom vjerojatno nećemo odveć pogriješiti, kao *ontološki*. Zato se, u konačnici, za autorovu ne-skrivenu sklonost spram umjetnosti i onog umjetničkog može reći da proizlazi, prvenstveno, iz njegova shvaćanja stvaralaštva kao bitne čovjekove značajke.

U jedinom tekstu koji se pretežito bavi problematikom teološkog mišljenja i religije (*O darivanju*) Barbarić, u formi osvrta na knjigu B. Weltea *Filozofija religije*, opetovano nastoji pokazati da je čovjek, zbog presudne određenosti kako slobodom tako i određenim *povijesnim sklopom*, »otvoren za cjelinu zbivanja svijeta«, kao i to da »u kozmičkoj drami te cjeline ima glavnu i središnju ulogu«. Usprkos općem posustajanju religije pred znanošću i znanstvenom metodom, prema Barbariću još uvijek ima pokušaja, kao primjerice u mišljenju B. Weltea, uspostave

istinskog dijaloga između teologije i filozofije. Dakako, filozofijsko i teologijsko mišljenje neminovno nadilaze znanost, jer propituju pretpostavke svijeta u cjelini. Spram tajnovitosti svijeta, kao ishodu takva propitivanja, filozofija i teologija zauzimaju ponešto drugačije stavove. Filozofija se, kako utvrđuje Barbarić, »u slobodi bezuvjetnog ispitavanja uzdiže čak i nad moguću danost najvišeg i savršenog bića«, dok su religija i teologija unaprijed vezane »prethodnim iskustvom neupitne danosti, objavljenosti Božjeg opstojanja«. No, onkraj te važne razlike, filozofija i teologija su ipak »slobodno mišljenje«, odnosno »iskoračivanje u beskrajnu otvorenost svijeta«. K tomu, u mišljenju filozofije i teologije, za razliku od »neutralne znanstvene objektivnosti«, svjetska bića nisu ni predmeti niti objekti, nego ono što nas »pogađa u našoj najdubljoj nutрини«.

Polazeći od Welteova shvaćanja religije, Barbarić konstatira da je religija osebujni »odnos vezivanja« čovjeka i Boga koji pretpostavlja »svagda potresno iskustvo ništavnosti sveg bića«. Iskustvo ništavnosti bića je, zapravo, ono što nas se tiče »najdublje i najprisnije«. Drugačije kazano, ono ništa je *tajna* koja se postupno otkriva i to sve do potpune, zbiljske, objave u »božanskoj epifaniji«. U skladu s Welteovim shvaćanjima, Barbarić *istinsku pobožnost* prepoznaje kao »slobodnu upuštenost« u »bezglasnu prožetost svega onim božanskim«, odnosno, kao darivanje sebe onom božanskom. Samo u takvome religioznom odnosu čovjek može razabrati da je »uistinu sama sebe primio na dar«. Iz spoznaje i prihvaćanja vlastitoga života kao dara proizlazi kako »plodonošno uzvraćanje i zahvala« tako i »posve osobito znanje« o svijetu kao »zajedničkoj igri neba i zemlje« i »božanskom daru«.

Zaključno se može reći kako knjiga *Putokazi* Damira Barbarića predstavlja iznimno vrijedan doprinos hrvatskoj filozofiji i kulturi. Naime, *Putokazi* nisu tek kompendij »zaključnih ishoda« koji su proizašli iz autorovih prethodnih promišljanja određenih teorijskih, praktičkih i poietičkih aspekata zapadne filozofijske predaje, nego ujedno i zbirka putokaza za bitno mišljenje odnosno poticaj na promišljanje »onoga što bi nam još moglo biti moguće«, kao i svjedočanstvo jednog autentično filozofskog mišljenja.